

LA LLENGUA CATALANA COM A CONTINGUT DE LA PREMSA A L'EXILI¹

Daniel CASALS I MARTORELL²
Universitat Autònoma de Barcelona

Lliurat el 30 de juny de 2020. Acceptat el 21 de juliol de 2020

RESUM

L'objectiu d'aquest article és estudiar la presència de la llengua catalana com a contingut de la premsa escrita en aquest idioma i publicada a l'exili. A partir del buidatge de tres revistes editades a França durant les dècades dels anys quaranta a seixanta del segle xx, se n'han classificat i analitzat les peces periodístiques que exposen fets relacionats amb aquesta qüestió. Els resultats posen de manifest que les publicacions estudiades van constituir una tribuna d'expressió de fets que estaven vetats a les capçaleres de l'interior a causa de les restriccions imposades pel franquisme. Entre aquests temes hi ha la figura i l'obra de Pompeu Fabra, l'ensenyament del català i la seva presència als mitjans de comunicació.

PARAULES CLAU

Premsa de l'exili, llengua catalana, normativa, Pompeu Fabra.

1. Aquest article ha estat possible gràcies al projecte de recerca FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), finançat pel Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat-Agència Estatal de Recerca, i al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696), reconegut i finançat per l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya.

2. E-mail: Daniel.Casals@uab.cat

The Catalan language as the content of a press in exile

ABSTRACT

This article aims to study the presence of the Catalan language as the content of the press (written in this language) published in exile. After extracting three magazines printed in France during the 1940s and 1960s, these journalistic pieces have been classified and analysed. The results show that these publications represented a platform for expressing aspects banned in the Spanish press due to the restrictions imposed by Franco's regime. The figure and works of Pompeu Fabra, the teaching of Catalan and its presence in the media are all examined.

KEYWORDS

Press in exile, Catalan language, regulations, Pompeu Fabra.

I. OBJECTE D'ESTUDI, OBJECTIU I METODOLOGIA

La finalització de la Guerra Civil espanyola i la consegüent instauració del franquisme van barrar el pas a la llengua catalana com a vehicle d'expressió de la premsa i també van impedir que s'hi reflectís qualsevol aspecte vinculat a aquest idioma, sobretot si tenia relació amb la modernitat que havia adquirit després d'haver estat fixat per l'Institut d'Estudis Catalans i Pompeu Fabra durant el primer terç del segle xx. En els primers anys de la dictadura és quan aquestes prohibicions es van aplicar amb el màxim rigor, i només les capçaleres que es feien clandestinament a l'interior i les que es produïen a l'exili esdevenien canals de difusió d'idees relacionades amb la catalanitat.

L'objecte d'estudi d'aquest treball el constitueixen les al·lusions a la llengua catalana que la premsa de fora va incloure a les seves pàgines. I l'objectiu d'aquesta recerca és l'anàlisi i la classificació d'aquests esments per mitjà d'una selecció de capçaleres elaborades pels compatriotes que van sortir de Catalunya amb la diàspora de 1939. El corpus d'estudi el conformen tres publicacions elaborades a l'Europa occidental: *Foc Nou*, de Tolosa de Llenguadoc; el *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París, i el *Butlletí* del Centre Català de Marsella, confegides en tres dels indrets on es concentraven les agrupacions de catalans.

Aquesta recerca s'emmarca en la disciplina de la història social de la llengua, per tal com analitza uns fets polítics, socials i culturals del període contemporani de la vida del català: la presència com a matèria en la premsa de l'exili, a causa de la prohibició franquista que li impedia ser present a les capçaleres de Catalunya. Per dur a terme la investigació s'han buidat els textos periodístics que parlen del català en els exemplars de les tres publicacions esmentades, consultades i conservades al CRAI Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona³ i, posteriorment, aquestes peces periodístiques s'han estudiat i classificat segons l'aspecte que hi predomina.

El present article s'estructura en quatre apartats. A més d'aquest primer, el segon s'aproxima a les restriccions que es van imposar al català, com a matèria i com a vehicle d'expressió de la premsa, durant el franquisme, en contraposició amb les possibilitats que oferien les publicacions que elaboraven els exiliats, amb més llibertat d'expressió, però amb dificultats de subsistència; el tercer apartat classifica i analitza les peces periodístiques relacionades amb la llengua catalana que van inserir les tres capçaleres objecte d'estudi; i el quart i darrer recull les conclusions que es deriven de la recerca.

2. RESTRICCIONS FRANQUISTES AL CATALÀ A LA PREMSA I POSSIBILITATS A L'EXTERIOR

El primer franquisme va controlar el sector periodístic per mitjà de la Llei de premsa i impremta de 22 d'abril de 1938, publicada al *Boletín Oficial del Estado* núm. 550, del dia 24 del mateix mes. Aquesta disposició establia, en l'article segon, que el govern espanyol designava el director de les publicacions, alhora que imposava el mecanisme de la censura prèvia per fiscalitzar el contingut del paper imprès, entre altres mesures.

Les publicacions, sobretot els diaris, només es podien escriure en castellà, que era l'únic idioma oficial de l'Estat.⁴ Durant el franquisme el català havia

3. Les imatges inserides en aquest article provenen dels exemplars consultats. Agraïm al CRAI Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona que hagi autoritzat la publicació d'aquestes imatges.

4. Malgrat els intents que hi va haver durant el franquisme, no va ser mai autoritzada la sortida d'un diari en català fins al 23 d'abril de 1976, ja mort el dictador, quan va aparèixer l'*Avui*, el primer en català després de la finalització de la Guerra Civil espanyola.

perdut l'oficialitat, en virtut de la derogació de l'Estatut de Catalunya, datada l'abril de 1938, ja un any abans de l'acabament de la Guerra Civil. Únicament es van permetre els diaris escrits en castellà, en els quals no es podien inserir textos en l'idioma propi de Catalunya, i van desaparèixer els que s'havien publicat en català fins abans de l'acabament de la Guerra Civil. Després de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, entre el gener i el febrer de 1939 van ser autoritzats els rotatius *La Vanguardia Española*, *El Correo Catalán*, *Solidaridad Nacional*, *El Noticiero Universal* i *Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona*, als quals es va afegir el *Diario de Barcelona* el novembre de 1940 (Benet, 1995: 290, 292; Guillamet, 1994: 179). Com a exemple de la intervenció en el nomenament dels responsables dels diaris, el govern espanyol va designar Luis María de Galinsoga director de *La Vanguardia Española* (Benet, 1995: 290, 292).

Per mitjà de la censura i de l'autocensura, el contingut de la premsa quedava controlat per la llei esmentada i no s'hi admetia res que es pogués interpretar com a lesiu per al règim. L'Institut d'Estudis Catalans i Pompeu Fabra, l'artífex de la normativització i modernització de la llengua catalana, van ser temes vetats durant les dècades dels anys quaranta i cinquanta. Com a mostra d'aquestes restriccions, els diaris editats a l'Estat espanyol els dies posteriors a la mort de Fabra, per Nadal de 1948, no en van informar, per imposició governativa, malgrat que les despulles del Mestre van ser vetllades a la Casa de la Vila de Prada de Conflent perquè havia estat nomenat, el 1945, doctor *honoris causa* per la Universitat de Tolosa de Llenguadoc (Segarra, 1998).

Tot i el control governamental de la premsa espanyola oficial, en va ser una excepció el diari *Informaciones*, de Madrid, que en l'edició del 31 de desembre de 1948 sí que va donar notícia de la mort de Pompeu Fabra. Una nota breu signada pel corresponsal del rotatiu a Figueres i inserida a la pàgina d'espectacles anunciava aquest decés:

Murió don Pompeyo Fabra

FIGUERAS, 31- El filólogo catalán don Pompeyo Fabra Poch, natural de Barcelona, que desde el término de la guerra residía en el Mediodía de Francia, ha fallecido en la villa de Prades, según comunican de Perpiñán. El finado contaba avanzada edad. CIFRA.

Tornant als diaris de Barcelona, *La Vanguardia Española* no solament no va esmentar la mort de Fabra, en la línia de la resta de la premsa generalista, sinó

que durant els anys immediatament anteriors, entre el 1939 i el 1948, i també durant els posteriors del primer franquisme tampoc no va fer referència al Mestre en els textos informatius. Segons Segarra, «va ser odiat pel feixisme espanyol, que el va declarar enemic públic per haver portat el català empobrit i dialectal del segle XIX, a la categoria d'una llengua de cultura, a la categoria d'una llengua nacional» (1998: 7). Solament en va començar a aparèixer alguna referència als rotatius cap a la primera meitat de la dècada dels seixanta, a propòsit del cinquantenari de les *Normes ortogràfiques* (1913), de l'Institut d'Estudis Catalans, que es va celebrar l'any 1963.

Sembla, però, que la publicitat va restar al marge de l'exclusió que afectava els textos d'informació i d'opinió. *La Vanguardia Española* mateixa va publicar, des de l'octubre de 1954, anuncis sobre la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, que acabava de sortir, revisada per l'Institut d'Estudis Catalans i per Josep Miracle, filòleg i deixeble del Mestre.

En canvi, la premsa de l'exili —com la clandestina editada a Catalunya— va poder fer ús del català i va ser una plataforma de difusió d'idees i fets prohibits per la censura espanyola. Era una manera de mantenir-lo viu en els registres formals i de fer oposició al règim esmentat. Malgrat les penúries, en diferents llocs del món, els refugiats catalans van fer l'esforç d'editar capçaleres. Hi col·laboraven intel·lectuals, informaven de les activitats culturals que organitzaven els compatriotes que havien hagut de marxar, propugnaven la unitat d'acció política, mantenien la comunicació entre ells i atenuaven l'allunyament de Catalunya (Llombart, 2002: 119-120). Una gran part de les revistes editades a França va sortir a «París i al Migdia de França, on es trob[av]en la majoria dels exiliats» (Llombart, 2002: 120). A més d'usar aquest vehicle d'expressió,⁵ també el van incloure com a tema per mitjà d'aspectes com Pompeu Fabra, la seva obra, l'ensenyament d'aquest idioma i la seva presència als mitjans de comunicació.

5. Llombart indica que a França hi va haver també publicacions editades en català-francès o català-occità (2002: 120).

3. LA LLENGUA CATALANA COM A CONTINGUT DE LA PREMSA DE L'EXILI EDITADA A FRANÇA

En aquest apartat analitzem el fet que la premsa de l'exili va incloure continguts relacionats amb la llengua catalana a les seves pàgines, a partir de tres publicacions elaborades a França durant les dècades dels anys quaranta, cinquanta i seixanta del segle xx: *Foc Nou*, de Tolosa de Llenguadoc; el *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París, i el *Butlletí* del Centre Català de Marsella.

La capçalera *Foc Nou* va publicar 44 números a Tolosa de Llenguadoc entre l'11 de setembre de 1944 i l'abril de 1947 (Llombart, 2002: 124).⁶ El director n'era el periodista Domènec de Bellmunt, pseudònim de Domènec Pallerola i Munné, que abans d'exiliar-se havia escrit per a *La Publicitat* i *L'Opinió*, entre d'altres. Van col·laborar amb *Foc Nou* Rafel Tasis, Àngel Ferran, Josep M. Bellido i Josep Torrents (Llombart, 2002: 124). Entre la sortida i el gener de 1945 va aparèixer «amb la llegenda “Al servei de Catalunya”». A partir de la creació del moviment Solidaritat Catalana, el 1945, *Foc Nou* va incorporar el subtítol ampliat «Al servei de Catalunya: Portantveu de Solidaritat Catalana» (Faulí, 2006: 33).⁷ *Foc Nou* tenia l'objectiu de «transmetre tant una cultura de caràcter popular com intel·lectual» (Llombart, 2002: 125).

La segona publicació que és objecte d'estudi és el *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París. Per les dades que n'aporta Josep Faulí (2006), aquesta capçalera va sortir entre el febrer de 1946 i el gener de 1964. Els números de l'1 al 4 eren mecanografiats i del número 5 al 14, impresos. A més d'un editorial, donava informació sobre les activitats que organitzava aquest casal, sobre la composició de la seva junta i sobre la incorporació de nous socis; ressenyava llibres, inseria notícies d'actes institucionals, i també oferia informacions sobre personalitats rellevants exiliades i cròniques d'esdeveniments i festivitats.

Pel que fa a la tercera publicació, el *Butlletí* del Centre Català de Marsella va sortir el gener de 1952 i més endavant va adoptar el nom de *Butlletí Interior*,

6. Aquesta publicació va deixar de sortir entre el març i el desembre de 1945, i va reaparèixer el gener de 1946 (LLOMBART, 2002: 124-125).

7. Per a més informació sobre la capçalera *Foc Nou*, consulteu LLOMBART (2002: 119-133).

d'acord amb Faulí (2006: 177, 180). Va incloure continguts polítics i culturals. Cada número reunia un editorial, articles i notícies sobre aquests temes.

L'objectiu que tenien les publicacions dels casals —com les dues darreres esmentades— era «arribar al major nombre de catalans possible», un fet que abaixava «el rigor en la selecció» dels continguts, a diferència del que duien a terme altres capçaleres més especialitzades (Llombart, 2002: 120).

Del buidatge dels exemplars d'aquestes tres publicacions es desprèn que els textos relacionats amb la llengua catalana que es van inserir a la premsa de l'exili es poden classificar en quatre grups temàtics: la figura de Pompeu Fabra (3.1), la seva obra (3.2), l'ensenyament del català (3.3) i la seva presència als mitjans de comunicació (3.4).

3.1. La figura de Pompeu Fabra

Hi ha un bloc de textos periodístics publicats en les capçaleres buidades que es dedica a parlar de la figura de Pompeu Fabra, que va ser l'artífex de la normativització del català, executada, en la primera fase, durant el primer terç del segle xx. S'hi detecten referències, tant abans de la seva mort, entre 1939 i 1948, com també després del traspàs del Mestre, a partir de Nadal d'aquell mateix any. Els esments afecten la seva funció social i política a l'exili i els homenatges que se li van retre.

Quant a la dimensió social i política, el número 5 de la capçalera *Foc Nou*, publicat el 7 d'octubre, va incloure una entrevista a Pompeu Fabra, feta per Domènech de Bellmunt i publicada dins de la secció «Entrevius de la capçalera *Foc Nou*».⁸ Aquesta peça periodística mostra facetes socials de Fabra, com ara l'excursionisme i l'esport, i també inclou la seva posició unificadora davant de les diferents tendències que existien, a l'exili, sobre els plantejaments de futur:

Mai no he perdut la meva fe en Catalunya. Jo he estat sempre dels optimistes, dels que han cregut fermament que la nostra pàtria superaria totes les proves, tots els obstacles, totes les persecucions. He tingut confiança en

8. A més de Pompeu Fabra, en aquesta secció també hi van ser entrevistats intel·lectuals com Pau Casals, Nicolau d'Olwer, Humbert Torres i Josep Maria Bellido (Llombart, 2002: 125).

els catalans i crec que l'amor a la pàtria farà convergir en un bloc comú totes les voluntats, totes les aspiracions i tots els esforços.⁹

El número 23 de *Foc Nou*, publicat el 10 de febrer de 1945, va donar a conèixer aspectes del vessant polític i de compromís de Pompeu Fabra amb el país. A la primera pàgina s'informa de la composició del Consell Assessor de la Presidència de la Generalitat de Catalunya a l'exili, que Josep Irla havia creat. Aquest òrgan estava presidit per l'intel·lectual i escriptor Antoni Rovira i Virgili. Tenia com a vocal en matèria de cultura Pompeu Fabra, una personalitat de referència que, a més d'haver tingut responsabilitats acadèmiques com la Càtedra Superior —adscrita a la Universitat de Barcelona des de 1932—, també havia ocupat càrrecs polítics i institucionals com la direcció general d'Ensenyament de Català i la vicepresidència del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La publicació esmentada reporta que el Consell Assessor de la Presidència va ser creat pel president Irla el 22 de desembre de 1944, d'acord amb les conclusions d'una ponència de Rovira i Virgili que deia:

[...] tothom aprova la creació d'un organisme que assessori avui el President de la Generalitat i prepari la feina per demà. Del conjunt de les converses he deduït que cal fer ben vistent el caràcter d'instrument d'estudi que l'organisme ha de tenir i distingir-lo tant com es pugui d'un Comitè polític.

Aquesta capçalera, al número 29, del 10 de febrer de 1946 (p. 1),¹⁰ va incloure una peça periodística que contenia unes converses amb membres del govern de Catalunya a l'exili, justament després d'una trobada que havia tingut lloc en un hotel de París. El cronista reproduïa opinions del president Irla i d'alguns dels seus consellers, entre els quals hi havia Pompeu Fabra.

Un altre bloc de referències a Pompeu Fabra a la premsa editada a França van ser els homenatges. En són exemples els textos dedicats als aniversaris del Mestre. *Foc Nou* en va inserir un al número 25 (que es va publicar el 24 de febrer de 1945, p. 1) a propòsit del 77è aniversari, en el qual s'anhela el retorn a Catalunya.¹¹

9. Aquesta entrevista està reproduïda a GUAL (2018: 137).

10. Peça periodística reproduïda a GUAL (2018: 183).

11. Notícia reproduïda a GUAL (2018: 144).

Al número del 16 de desembre de 1944, *Foc Nou* avançava que Fabra seria homenatjat al Centre d'Estudis Econòmics i Socials de Tolosa de Llenguadoc, coincidint amb la inauguració del curs de llengua catalana que aquesta entitat cultural posava en marxa.¹² I una setmana més tard, el número del 23 de desembre de la mateixa capçalera va explicar com s'havia desenvolupat aquest acte d'homenatge.

Així mateix, el número 15 del *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París, datat el juny i juliol de 1947, va inserir, en un annex mecanoscrit, l'anunci d'un homenatge que aquesta entitat tenia pensat dedicar, l'any 1948, a Pompeu Fabra, de qui destacava que continuava treballant per a la llengua catalana.

La publicació referida va fer un seguiment d'aquest homenatge. Va dedicar dues pàgines del número 8, d'abril de 1948, a reportar l'acte que s'havia dut a terme. Va informar que s'havia celebrat el 29 de febrer d'aquell mateix any, pocs dies després del vuitantè aniversari de Fabra. També donava notícia de la retransmissió radiofònica del Concert del Cor Nacional Català del Casal de Catalunya, feta el dia abans. El *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París recull la transcripció de fragments de les intervencions del president Josep Irla, de l'intel·lectual Antoni Rovira i Virgili i del conseller Ventura Gassol. El president va invocar la convergència entorn de la figura de Pompeu Fabra per apel·lar a la unió dels catalans, un desig que vinculava a la recuperació que havia tingut lloc durant l'època republicana:

Vull aprofitar aquesta avinentesa, aquest clima d'unió creat entorn d'un patriota exemplar, per a dir que cal que l'esperit comprensiu es mantingui pel bé de la nostra volguda i sofrida Catalunya. Hem d'esperar-ho i desitjar-ho així, car de la unitat dels catalans en depèn el recobriment de les llibertats de la nostra Pàtria, dels drets del nostre poble que va donar-se lliurement.

La premsa de l'exili també va fer constar els homenatges que Pompeu Fabra va rebre després de mort. El número d'abril de 1949 del *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París va publicar la nota informativa «A la memòria de Pompeu Fabra», en la qual s'anunciava una *Vetllada* que havia de tenir lloc a la Universitat de la Sorbona.

12. Notícia reproduïda a GUAL (2018: 139).

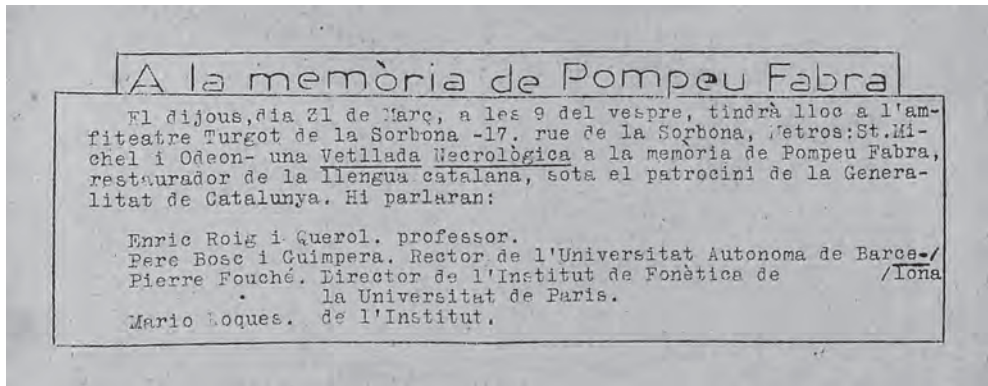

Fig. 1. *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París, abril de 1949.

En l'acte hi van intervenir Enric Roig Querol, professor de llengua catalana; Pere Bosch i Gimpera, rector de la Universitat Autònoma de Barcelona; Pierre Fouché, director de l'Institut de Fonètica de la Universitat de París, i Mario Roques, de l'Institut, segons que recull la notícia esmentada. En el número de maig de 1949 de la publicació esmentada hi havia una crònica breu de la dita *Vetllada necrològica*, organitzada per la Generalitat de Catalunya. En destacava l'èxit i, a més, anunciava que els parlaments de les quatre personalitats que hi van intervenir havien estat transcrits taquigràficament i s'avançava que es farien públics per als socis del Casal de Catalunya.

Efectivament, en el número d'agost i setembre aquesta mateixa capçalera anunciava l'aparició d'un fascicle editat «curosament» —diu la nota— pel Servei de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Contenia la transcripció dels parlaments pronunciats en l'acte d'homenatge a Pompeu Fabra que havia tingut lloc a l'amfiteatre de la Sorbonne el 31 de març de 1949.

El número de maig i juny de 1950 va anunciar un altre homenatge a Pompeu Fabra. Era una iniciativa de l'entitat Cultura Catalana de París que consistia a «col·locar una làpida de marbre a la casa on morí exiliat, a Prada, Pompeu Fabra». Per poder dur a terme l'obra —que es va encarregar a l'artista Apelles Fenosa—, aquesta entitat, de la qual Fabra havia estat nomenat president el 21 d'abril de 1945 (Jané i Mir, 2013: 833), feia una crida perquè els catalans contribuïssin econòmicament a sufragar aquesta làpida, que contindria el perfil de l'homenatjat.

3.2. L'obra de Pompeu Fabra

La premsa de l'exili va ser un canal d'informació de l'obra del Mestre. El número 5 (7 d'octubre de 1944) de *Foc Nou* va incloure una entrevista (vegeu l'apartat 3.1) que va concedir, en la qual parlava de dues gramàtiques en què estava treballant:

Treballo molt. No vull perdre el temps. He acabat una «Gramàtica catalana en anglès» i estic a punt d'enllestir una altra obra que considero molt important. Es una «Gramàtica catalana per als Mestres», obra extensa de vast contingut filològic i gramatical destinada a la preparació dels joves pedagogs catalans.¹³

Sobre l'obra escrita en anglès —la *Catalan grammar*—, Albert Jané i Jordi Mir postulen que es va començar a elaborar el 1942 i que «s'ha de considerar perduda a causa de les vicissituds de l'exili» (2013: 831). L'altre compendi era la *Gramàtica catalana*, que es va publicar el 1956, pòstumament a cura de Joan Coromines. Deu anys abans, però, el 1946 va sortir «un extracte» d'aquesta obra a «les Edicions de Cultura, de París» (Jané i Mir, 2013: 834). Efectivament, el número 13, de febrer i març de 1947, del *Butlletí d'Informació Interior* (p. 3) donava notícia de l'aparició de la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra:

Gramàtica catalana

Editada per Cultura Catalana, s'ha posat a la venda la *Gramàtica catalana*, de Pompeu Fabra. Aquest llibre ja feia molt de temps que era esperat amb interès, i això fa que siguin ja molts els exemplars que s'han venut en pocs dies.

Per altra banda, el seu preu veritablement popular —100 Fs.— el posarà a l'abast de tothom.

D'altra banda, les publicacions de l'exili també van donar notícia de les conferències que va pronunciar Pompeu Fabra. Al número del 16 de desembre de 1944, *Foc Nou* va informar de la intervenció que faria el dia 20 d'aquell mes

13. Reproduïm la citació tal com consta en el text original.

DANIEL CASALS I MARTORELL

al Centre d'Études Toulouse-Barcelone, de Tolosa de Llenguadoc, a propòsit de la inauguració d'un curs de llengua catalana.

Josep Villalon, professor de català per correspondència de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic i dels cursos populars de la Generalitat de Catalunya durant el període republicà, explica que va ser membre de la primera Junta del Casal Català de Tolosa de Llenguadoc, que va ser fundat el 6 d'octubre de 1944. A les seves memòries, Villalon reporta que, com a responsable de cultura d'aquella junta, hi va proposar un curs, però es lamentava que només hi hagués hagut una vintena justa d'alumnes matriculats (2001: 137-138).

Aprofitant l'anada de Fabra a Tolosa de Llenguadoc, el número de 23 de desembre de *Foc Nou* va deixar constància de dos actes a què va assistir el Mestre, al qual la crònica qualifica d'«artífex indiscutible» i «il·lustre restaurador de la llengua catalana» (p. 3). El primer va ser a l'esmentat Casal Català d'aquesta ciutat, en el qual, a més de pronunciar-hi la dita conferència, se li va oferir una recepció, «on un gran nombre de catalans» va manifestar-li «la seva admiració i estima» (Jané i Mir, 2013: 832). I el segon acte va ser una visita a la redacció de *Foc Nou*. El número 17 (publicat el 30 de desembre 1944) d'aquesta capçalera feia un seguiment d'aquella conferència amb la notícia «Una lliçó de català de Mestre Pompeu Fabra» (p. 1), signada per Àngel Ferran:

Fig. 2. *Foc Nou*, núm. 17, 30 de desembre de 1944.

Segons aquest autor, la intervenció de Fabra anava adreçada als mestres, els mateixos destinataris d'una de les gramàtiques que estava preparant. En la seva intervenció al Casal Català de Tolosa de Llenguadoc el Mestre simplificava el plantejament a l'hora d'ensenyar l'ortografia, per a la qual recomanava un aprenentatge basat en la memòria i en la lectura de textos, tal com assenyalava el cronista:

[...] l'Ortografia, la menys important de les parts de la Gramàtica, digué, que no caldria ensenyar als de més de 18 anys perquè s'aprèn gràcies a la memòria de les imatges visuals de les paraules escrites, i això simplement llegint textos correctes. La major part de les regles, molt més complicades i menys segures, són convencionals, caldria aprendre-les de memòria i tot seguit aprendre de memòria les excepcions, perquè en el mateix moment que s'inventa una regla, apareix l'excepció puix al costat de la lògica, el costum o el desig natural de simplificació apareix, surt de trasantó l'etimologia que tot ho espatlla. En realitat, doncs, no es tracta de regles, sinó de convencions, de normes. [...] En definitiva, el que cal per aprendre l'ortografia és tenir el bon costum de llegir i retenir la forma escrita dels mots.

Segons el cronista, a més de l'ortografia Fabra també assenyalava als mestres el mètode més adequat per a l'ensenyament eficaç de les qüestions de morfologia nominal i verbal:

[...] deia Pompeu Fabra, el que cal no és pas ensenyar a conjugar els verbs, que tothom conjuga quan parla, sino a repassar les formes correctes dels mots i corregir les equivocades, com *sofans*, que molts usen en lloc de *sofas*, plural de *sofa*, *llapis* plural de *llapis* i no *llàpissos*.¹⁴

La premsa de l'exili va dedicar articles a l'aportació de conjunt que havia fet Pompeu Fabra. En constitueix un exemple el text «Respectem l'obra», d'Enric Roig Querol, inserit al *Butlletí Interior* del Centre Català de Marsella, de febrer de 1961 (p. 5), en el qual es destacava l'adhesió dels escriptors a la

14. Reproduïm la citació tal com consta en el text original.

codificació ortogràfica i gramatical que el Mestre havia dut a terme durant el primer terç del segle xx:

L'obra de Fabra és tan perfecta que no tardà a veure's secundat per l'immensa majoria dels catalans. Amb una menció especial dels qui aleshores eren joves escriptors. Ells es donaren immediatament compte de l'interès que representava per a llurs ambicions literàries de poder servir-se d'una eina de treball perfecta, apte per a la plasmació de llurs neguits intel·lectuals. S'aferraren, doncs, als ensenyaments del Mestre amb una disciplina que compromet la mala fama d'indisciplinats de què gaudim.¹⁵

3.3. L'ensenyament de la llengua catalana

Després de l'acabament de la Guerra Civil espanyola, les agrupacions de catalans exiliats van considerar cabdal continuar l'obra d'ensenyament de la llengua que s'havia impulsat durant el període republicà (1931-1939) per part de la Generalitat de Catalunya, amb l'objectiu d'instruir tant infants com adults en la normativa. Per donar continuïtat a aquella extensió del coneixement, les comunitats de l'exterior van treballar per organitzar aquesta formació amb els migrats instruments i els pocs recursos de què disposaven com a senyal de la importància que tenia conèixer la varietat formal del català.

En aquest sentit, el *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París informava dels projectes d'aquesta entitat cultural en relació amb la implantació de l'ensenyament del català. Per mitjà de la seva Secció de Cultura, tenia l'objectiu d'intensificar la instrucció sobre la llengua catalana i la història de Catalunya, i apuntava tant el sistema presencial com el mètode per correspondència, dos mètodes que s'havien posat en pràctica a Catalunya durant l'època republicana (Generalitat de Catalunya, 1932).

Com a concreció del pla esmentat, el número 7 (p. 2), d'agost de 1946, informava de les classes de llengua catalana que havia organitzat aquest centre cultural. Anaven a càrrec del professor Enric Roig Querol, pertanyent al Cens de Professors de Català¹⁶ de la Generalitat de Catalunya. La mateixa capçalera tornava a anunciar aquestes sessions en el número següent, el 8, de setembre de 1946:

15. Reproduïm la citació tal com consta en el text original.

16. Per a més informació sobre el Cens de Professors de Català, consulteu MIR (2006).

CURS DE LLENGUA CATALANA

El nostre consoci Enric Roig, professor de català, títol obtingut mitjançant concurs obert pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, s'ha ofert generosament per donar un curs de Llengua Catalana als socis del Casal. Tots els que vulguin inscriure's, que ho facin com més aviat millor, per lletra o personalment, a la nostra permanència, 47, Rue de la Victoire, Paris - IXe. Els inscrits seran avisats per escrit dels dies, hora i lloc on es donaran les lliçons.

Fig. 3. *Butlletí d'Informació Interior*, núm. 8, setembre de 1946.

Enric Roig Querol era un dels funcionaris del Servei de Cultura de la Generalitat de Catalunya i professor de català. Va dirigir una etapa del *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París i va tenir diferents responsabilitats en aquesta entitat: vicepresident segon i president de la Secció de Cultura. El *Butlletí* va informar del curs d'una manera reiterada: el va anunciar en més d'una ocasió i va donar notícia del començament de les classes, que s'impartien cada dilluns i dimecres a dos quarts de nou del vespre. Durant l'any 1947 la capçalera esmentada va continuar parlant d'aquestes classes, amb l'objectiu que la informació arribés als potencials estudiants. El *Butlletí* també es va fer ressò de cursos de català programats per altres entitats, com ara la Unió de Dones de Catalunya.

En la secció «Activitats catalanes i noves d'interès», l'abril de 1948 la capçalera objecte d'estudi anunciava dos cursos de llengua catalana per correspondència, dirigits per Pompeu Fabra i organitzats pel Servei de Cultura de la Generalitat a l'exili. Segons indicava aquesta publicació, d'un se'n va ocupar Pompeu Fabra i estava adreçat específicament als mestres, seguint la línia formativa que aquesta institució havia iniciat l'any 1931 a l'interior per mitjà de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic (Generalitat de Catalunya, 1932). El segon curs, que estava destinat a les persones que volien perfeccionar el seu nivell de català, es va encarrerar a Enric Roig, Josep Maria Corredor i Ferran Rahola (Sauret, 1979: 248).

La premsa objecte d'estudi també es va referir a altres mètodes, més amens i distesos, de transmissió de l'ortografia i les normes gramaticals. En el número de maig de 1949 el *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París va incloure una nota titulada «Converses de català». S'hi anunciava l'inici, a partir del dia 13 d'aquell mateix mes, d'unes converses-lliçó, impartides per Enric Roig Querol, precedides per una conferència, titulada «La llengua i la nació», a càrrec d'Emili Granier Barrera, cap dels Serveis de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Aquelles converses serien les primeres d'una sèrie sobre ortografia de la llengua catalana. La primera es dedicava a l'accentuació, en comparació amb el castellà i amb el francès. Al número de juny de 1949 s'anunciaven dues converses-lliçó més, també a càrrec del professor Enric Roig Querol, concretament per al 10 i per al 24 de juny de 1949, a les nou del vespre, centrades en «L'accentuació en català (conclusió)» i «L'ús de la dièresi», d'una banda, i «L'ortografia de la vocal neutra (a-e) al final de les paraules», de l'altra. El número de juliol de 1949 programava dues sessions més a càrrec del mateix docent, amb els títols «Ortografia de B-P, de C-G, D-T i B-V» i «Ortografia de Ç, de G-J, de la lletra muda H i del so final de TX», previstes per als dies 8 i 22 de juliol, respectivament. El número d'agost-setembre fixava dues converses per al 14 i 28 de setembre de 1949 i dues més per a l'octubre, que van posar fi a la primera tanda de sessions, tal com s'anunciava el novembre d'aquell mateix any.

3.4. Presència del català als mitjans de comunicació

La premsa de l'exili també va parlar de la presència de la llengua catalana com a idioma vehicular de publicacions culturals i d'emissions radiofòniques. Malgrat les dificultats a l'hora d'elaborar les revistes, es creia que no n'hi havia prou amb el fet d'expressar-se en aquest idioma, sinó que, a més, s'havia de fer amb qualitat, és a dir, amb correcció. Al número 17 de *Foc Nou*, publicat el 30 de desembre de 1944 (p. 1),¹⁷ Fabra va alertar del deteriorament de la modalitat escrita, a conseqüència de les prohibicions imposades pel franquisme i de la precarietat amb la qual es treballava fora:

17. Crònica reproduïda a GUAL (2018: 138).

Ara degut a les condicions precàries en què s'edita el poc que és tolerat a casa nostra i el que es pot publicar a l'exili, observem, de tant en tant, una certa indisciplina en les publicacions catalanes.

El *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya de París va estar amantent també a notícies relacionades amb l'ús del català com a idioma vehicular de les publicacions periòdiques. En aquest sentit, el número de setembre de 1946 es feia ressò d'acords presos pel govern de la Generalitat en aquesta matèria:

Revista de Catalunya

En l'última reunió celebrada pel Govern de la Generalitat de Catalunya, hi fou decidit reprendre la publicació de la *Revista de Catalunya*, en forma que deixi assegurada la seva alta categoria intel·lectual. També hi fou presa en consideració la suggerència de celebrar, a París, una exposició de llibres, revistes i periòdics publicats, en l'exili i en la clandestinitat, com a manifestació reveladora de la vitalitat de la llengua catalana.

Quant a la ràdio, el suplement del número 14 (aparegut l'abril-maig de 1947, p. 4) del *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya va informar, en una nota breu, d'una iniciativa que la comunitat catalana d'Anglaterra havia impulsat: la BBC havia començat a emetre periòdicament un programa en català dues vegades al mes:

EMISSIONS EN CATALA A LA B.B.C. DE LONDRES

Cada dues setmanes, a la B.B.C. de Londres, té lloc una emissió en català que s'emet dues vegades. El dilluns, a les 22.45, i el dimecres, a les 14.

Fig. 4. *Butlletí d'Informació Interior* del Casal de Catalunya, núm. 14, abril-maig de 1947.

Aquestes emissions van començar el 7 d'abril de 1947, tenien una duració d'uns deu minuts cada quinze dies i es van mantenir en antena, amb molt d'èxit,¹⁸

18. Josep Trueta, a les seves memòries, explica que el consolat general britànic de Barcelona va rebre més de 4.000 felicitacions per aquestes emissions (TRUETA, 1978 [1980²]: 296).

durant una dècada (Trueta, 1978 [1980²]: 296; Niqui, 2007a: 93).¹⁹ Les conduïa el locutor Josep Manyé, conegut amb el pseudònim de «Jorge Marín», que es va ocupar de fer cròniques per a la BBC, tant en llengua catalana com en castellà (Sauret, 1979: 66). La primera intervenció en català va anar a càrrec de Josep Trueta amb l'al·locució titulada «La causa de la hipertensió» (Trueta, 1978 [1980²]: 296).

Així mateix, el número d'abril de 1958 es va referir a la presència del català a la radiodifusió de França. Una nota informativa donava notícia del començament d'unes emissions cada dues setmanes. Aquesta crònica reproduïa un fragment del programa inicial, que anunciava que cada dues setmanes es presentaria «un creador o un realitzador les activitats del qual honoren la cultura de llengua catalana». Aquest programa, titulat «París, fogar de cultura catalana», va començar el 9 de març de 1958, s'emetia quinzenalment i s'ocupava de continguts culturals amb una orientació pancatalana. En una primera època el crític d'art i escriptor Ramon Xuriguera²⁰ va conduir aquest espai i posteriorment el músic Narcís Bonet i la seva muller se'n van fer càrrec (Niqui, 2007b: 104).

4. CONCLUSIONS

Les publicacions elaborades per les agrupacions de catalans a l'exili van constituir un canal de difusió de fets i d'idees que estaven vetats a la premsa de Catalunya durant el primer franquisme. A més d'estar escrites en català, les revistes elaborades pels compatriotes de l'exterior van incloure la llengua com a contingut. Concretament van tractar els següents temes lingüístics i sociolingüístics:

1. La figura de Pompeu Fabra en la seva dimensió pública, tant en el vessant polític, en qualitat de membre d'òrgans assessors d'institucions

19. Van col·laborar en aquest programa intel·lectuals catalans com ara Josep Maria de Sagarra, Carles Riba, Marià Manent, Pompeu Fabra, Ferran Soldevila, i hi van ser presents Pau Casals i Joan Miró (TRUETA, 1978 [1980²]: 296).

20. Per a més informació sobre aquest programa podeu consultar l'apartat «2. Les emissions en català de Ràdio París», a CAMPS (2005: 510-515).

catalanes, com en el vessant social, pels homenatges que se li van retre per la seva aportació filològica i cívica.

2. L'obra que Pompeu Fabra duia a terme a l'exili, concretada en les gramàtiques que va preparar i va publicar, les conferències que pronunciava, els cursos que dirigia i l'activitat filològica en general, a més de la seva trajectòria de conjunt.

3. L'ensenyament de la llengua catalana que programaven, malgrat els migrats recursos, les comunitats d'exiliats a França, amb l'objectiu de transmetre la normativa amb cursos presencials i per correspondència, converses-lliçons i conferències, a imatge de la instrucció que es va promoure i dur a terme durant el període republicà.

4. I, en darrer terme, la presència del català als mitjans de comunicació, tant en les publicacions periòdiques com en les emissions radiofòniques, dos àmbits en què també s'havien produït avenços notables durant l'època republicana per a l'extensió social de la norma.

A més de ser canals de difusió d'idees i aspectes lligats a la llengua catalana, com a símbol de modernització i element aglutinador de la comunitat catalana, les referències que hi va haver a aquest tema a la premsa de l'exili testimonien l'acció intensa de la comunitat catalana de l'exterior per mantenir la flama que el franquisme intentava apagar a l'interior.

BIBLIOGRAFIA

- BENET, Josep (1995). *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Abat Oliba», núm. 150.
- CAMPS ARBÓS, Josep (2005). *Ramon Xuriguera (1901-1966): ideologia, activitat cultural i literatura*. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- CASALS I MARTORELL, Daniel. «La inquietud social per la llengua catalana durant el tardofranquisme. La secció "El lector opina..." del setmanari *Tele/estel*». A: PRADILLA, Miquel Àngel [ed.] (2016), *Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castell*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, p. 41-52.

- FAULÍ, Josep (2006). *Repertori d'una recuperació. Premsa en català 1939-1976*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1932). *L'obra de cultura*. Barcelona: Tipografia Occitània.
- GUILLAMET, Jaume (1994). *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya. 1641-1994*. Barcelona: Edicions La Campana.
- LLOMBART I HUESCA, Maria (2002). «Premsa cultural catalana a França. Els primers vint anys d'exili republicà. Alguns exemples». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 13, p. 119-133.
- MANENT, Jordi (2005). *Pompeu Fabra a l'exili. 1939-1948*. Barcelona: Proa.
- MIR, Jordi (2006). «El Cens de Professors de Català». *Llengua Nacional*, núm. 54, p. 29-32.
- NIQUI ESPINOSA, Cinto (2007a). «La programació radiofònica internacional en llengua catalana». *Treballs de Comunicació*, núm. 23, p. 91-98.
- (2007b). «Cronologia de la ràdio internacional en llengua catalana del segle xx. *Quaderns del CAC*, núm. 28, p. 99-105.
- SAURET, Joan (1979). *L'exili polític català*. Barcelona: Aymà.
- SEGARRA, Mila (1998). *Pompeu Fabra. Una biografia*. Barcelona: Empúries, «Biblioteca Universal», núm. 119.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria; VILLARROYA, Joan (1994). *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes. 1936-1975*. Barcelona: Curial, «La Mata de Jonc», núm. 22.
- TRUETA, Josep (1978 [1980²]). *Fragments d'una vida, memòries*. Barcelona: Edicions 62, «Biografies i memòries», núm. 2.
- VILLALON, Josep (2001). *Memòries. Periodista, deixeble de Pompeu Fabra i exiliat a Tolosa de Llenguadoc*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Serra d'Or», núm. 272.